

Fataburen 1985

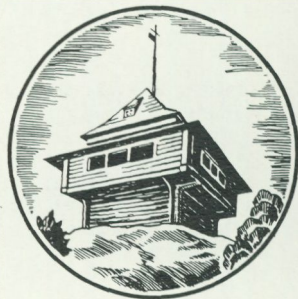
Fataburen

1985

Det sårbara samhället

Fataburen

1985

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Mátyás Szabó
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by
John Hogg

Omslagsbild: Målning av Paolo Uccelli (ca 1397–1475), Sankt Göran
och draken, omkring 1455.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström
Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet
© Nordiska museet och respektive författare
Tryckt hos Bohuslänningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1985
ISBN 91 7108 247 6
ISSN 0348 971 X

Det sårbara samhället

Inledning

Mátyás Szabó

Under senare tid – medan den föreliggande volymen av Nordiska museets och Skansens årsbok *Fataburen* förbereddes – har intresset i landet förefallit mig extra fokuserat på samhällets sårbarhet. Det har handlat om svårbemästrade ekonomiska strukturer, om livsmedelsproduktionens villkor, om en åsiktskonformism som nästan för tankarna till ortodoxi och intolerans, om maktutövningens alltmer sofistikerade former, om våldets upptrappning och spridning, om konflikter kring den sociala omsorgen (tex tvångsomhändertaganden och den sk Alby-modellen), om lojalitetskriser inte bara mellan den enskilde och myndigheter/organisationer, utan även i det vardagliga samlivet.

Samtidigt som problemen tycks torna upp sig, är det lätt att inse att detta är en form av normalitet. Floran av svårigheter som samhället och dess medlemmar måste bemästra för att vi alla ska kunna fungera "normalt", kommer att bestå i framtiden. Den är en ständig följeslagare i nutidens alltmer komplicerade samhällsbyggen.

Årsboken för 1985 har till syfte att visa upp sidor av den verklighet vari sårbarheten ingår som en integrerad del. Ämnet kan upplevas, analyseras och förstås på många sätt – säkert lika många som det finns forskare. Det är därför naturligt att det mer blivit ämnesvalet än ett gemensamt metodologiskt perspektiv, som kommit att präglade detta nummer av *Fataburen*.

"Samhällets sårbarhet" har visat sig vara ett fruktbart begrepp vid studiet av olika samhällsfenomen inom ramen för det ansvarsområde och forskningsfält som museerna bevakar. Samma tema har dessutom

under senare år varit utgångspunkt för ett flertal studier som inriktat sig på politik, ekonomi, teknik och olika kulturella och sociala fenomen (bl a den i regi av Sekretariatet för framtidsstudier utkomna studien: Hur sårbart är Sverige?). Det finns också olika kommittéer och utredningar som kontinuerligt rapporterar om sårbarheten inom försvaret, industrin, datoriseringen m m.

Anledningen till denna aktiva bevakning av sårbarheten är det moderna samhällets speciella utsatthet för hot. Ju större och mer komplicerat ett system är, desto svårare är det att styra och kontrollera. Nutidens sårbarhet handlar samtidigt om den ångslan och oro som det moderna samhället skapar hos oss. Det rymmer så många aldrig tidigare kända förstörelsemöjligheter, både när det gäller den ekologiska miljö som vi lever i och mänskligheten i sig.

Nordiska museet har i sina forsknings- och dokumentationsplaner prioriterat projekt i vilka sårbarhetsaspekten är central. Detta nummer av årsboken kan därför i viss mån betraktas som en vitalisering av sådana undersökningar inom vårt ansvarsområde. Vi har – förutom bidrag från egna medarbetare – inbjudit forskare från skilda ämnesområden och med olika synsätt. Med få undantag behandlar de elva bidragsgivarna ett relativt begränsat fält, som penetreras med sårbarheten som perspektiv: den sociala processen och dess konsekvenser.

Årsboken innehåller dock ett nödvändigt bidrag som representerar de sårbarhetsstudier som har bedrivits i landet under senare år. En medarbetare från Försvarets forskningsanstalt, Per Molander, ger en översikt

över sårbarhet på ett övergripande plan och diskuterar den ekonomiska, teknologiska och sociala strukturens sårbarhet. Det största hotet mot de enskilda nationerna ser han som bestående av de aggressionshandlingar som riktar sig mot motpartens försörjningsfunktioner. Sådana kan vara mer förödande än militära aktioner. När det gäller sårbarhetens sociala sammanhang betonar Per Molander att vi har dåliga kunskaper om hur pass lojala svenskar är mot varandra med avseende på kollektivt agerande i kris.

Årsboken inleds av museets medarbetare Karl-Olov Arnstberg, docent i etnologi och företrädare för den kulturanalytiska forskningsmodellen. Hans bidrag har dels till syfte att diskutera några strategiska begrepp, dels att genom en mångfald exempel bredda det fält där den sociala och kulturella sårbarheten och dess effekter är uppenbara. "Sårbarhetens analys", skriver han, "är på ett sätt en maktanalys, eftersom samhällets grundläggande funktion är att fördela skyldigheter och rättigheter för individerna" – en tankegång som man kan spåra även i andra uppsatser. Man kunde nästan fråga sig om inte denna typ av undersökning är särskilt viktig i Sverige, eftersom det svenska samhället genom sina regleringar och föreskrifter tar över en mängd funktioner som i andra länder åligger individer eller mindre grupper att sköta.

Det är givet att de elva uppsatserna bör läsas och beaktas var för sig. Det har inte varit vår mening att knyta bidragen hårt till varandra. Ändå finns det en spontan framträdande likhet som tar sig uttryck i sättet att se på *kunskapens sårbarhet*: kunskapsproduktion och kunskapsförlust, hantering och bevarande av kunskap i olika former.

En mängd kunskaper om de mest skilda fenomen går varje dag förlorade hos både individer och grupper. Även om den faktiska kunskapen om världen har ökat, så minskar människornas relativa kännedom om sin egen tillvaro drastiskt. Och vart tar helhetssynen vägen? Vad händer exempel-

vis när den gamle provinsialläkaren med sin kännedom om patientens totala situation försvinner och ersätts med en opersonlig och uppspaltad patient/objekt-syn? Samma fråga kan ställas när det gäller hemmets sfär – se intendent Teje Collings bidrag. Och, om vi förflyttar oss utanför hemmets väggar, vad har vi kvar av tidigare generationers kollektiva kunskap om naturen? För att överleva var man förr tvungen att i sitt arbete noggrant registrera och bedöma tillståndet i det omgivande natursystemet. En kollektiv kunskap om naturen byggdes på så vis upp och ingick i den levande kulturen. Idag är stora delar av denna kunskap försvunnen, eller bara "ett dött kapital" i vår kultur. Ett annat område inom vilket de försvunna kunskapernas negativa effekter är uppenbara är *byggandet*.

Många av de hus som byggts under senare år är av dålig kvalitet och blir allt svårare att underhålla med sina ingjutna plastledningar, ruttnande fönsterbågar och sönderfallande inredningsmaterial. Många byggda miljöer präglas av ensidighet; service, arbete och kultur fjärras från varandra, arbetslösa, barn och gamla lämnas ensamma. Bullerstörningarna inne och ute ökar. Bostadsområdena är känsliga för enkla störningar såsom elavbrott och trafik hinder. De mångahanda tekniska kunskaperna faller i glömska tillsammans med kunskaper om byggmaterialets egenskaper.

"Det rationella kunnandet om hur man väljer trä, när och hur man fäller och torkar det har utvecklats under lång tid. Just nu befinner vi oss i en period då denna kunskap ställts åt sidan. Förr eller senare måste vi återknyta till de äldre metoderna för att utvinna en god virkesråvara. Det kommer att förbättra vårt träbyggande inte minst i restaureringssammanhang." Så beskriver en utredning från 1982 det traditionella virkeskunnandet i Sverige.

Chefen för Skansens kulturhistoriska avdelning, Arne Björnstad, skriver om betydelsen av att vårda hus. Det handlar om förvaltande och tillvaratagande av kunskaper från olika experter. Utan beaktande av

de befintliga, samlade kunskaperna klarar vi inte kravet på en byggd miljö av sådan kvalitet att den skänker välbefinnande för både kropp och själ. Ännu farligare är de bristande insikterna vid fysisk planering i form av det rivningsraseri som sopade undan brukbara och intakta stadskärnor och ersatte dem med något som inte var bättre. Biörnstad påminner också om den fara som ligger i själva byggnormerna. Från att ha varit begripliga för envar, utgör de idag tiotusentals normer, en oöverskådlig djungel som är i det närmaste omöjlig att helt lära sig att behärska och ytterst svår att påverka. Medan husens yttre numera behandlas varsamt, är hårdhäntheten mycket påtaglig vad gäller värdefulla delar av interiörerna.

Ett praktexempel på vådan av att släppa det komplexa och praktiska kunnandet ger forskaren vid Arbetslivscentrum Peter Gullers. Han påpekar vikten av att bibehålla tidigare yrkeskunskaper vid tillverkning av kirurgiska instrument, kunskaper som har en lång tradition i Sverige. Hans artikel kan betraktas som en varningssignal för ensidiga rationaliseringssträvanden och hårdhänt införande av ny datoriserad kunskap i ett yrke. På sikt måste man försäkra sig om en kombination av av högteknologisk automatbehandling av instrumenten och en ännu känsligare manuell skicklighet.

En annan forskare vid Arbetslivscentrum, Bo Göranson, broderar med samma tanketråd, när han pläderar för en förening mellan skilda bildningsideal i den framtida yrkesutbildningen. Villkoren för användandet av sofistikerad teknik måste gå hand i hand med en fördjupad förståelse för den mänskliga dialogen.

Många av oss har spekulerat i vad för slags teknik som skall komma att karaktärisera det framtida samhället. Det är inte uteslutet att vi inom en nära framtid måste anpassa vår tekniska nivå till en modell som vi hade en gång i tiden. Vi kan ha stort behov av att vidmakthålla de kunskaper som anknyter till tidigare utnyttjad teknik. Samhällets "infrastruktur" måste för-

beredas för en möjlig återgång till enklare livsformer skriver Teje Colling i sitt bidrag om hushållets sårbarhet. Intresset växer för olika sorters vardagskunskaper som nu är aktuella för "ätererövring", och som för ett par generationer sedan tillhörde baskunskaperna hos de flesta människor. Tekniska färdigheter av enklare typ inom hushållet anser författarinnan vara en förutsättning för att en familj eller ett hushåll i en eventuell krissituation skall kunna klara sig.

Det finns bland oss en ny typ av kunskap, ett yrkeskunnande som sällan artikuleras och därför betecknas som "tyst kunskap". Bo Göranson definierar den sortens kunskap som samlade erfarenheter erhållna under en lång tids arbete inom en verksamhet. Eftersom dessa kunskaper inte är verbaliserade eller ens dokumenterade, uppmärksammas de först när de är på väg att försvinna inom en yrkesgrupp.

Göranson påpekar vidare följande fara. Kunskaper som inte är kvantifierbara och som inte heller kan artikuleras försvinner till följd av datoriseringsprocessen. Datorn förmår (ännu så länge?) inte förmedla egenskaper eller bedömningar och det finns dokumenterade exempel på att datasystem – på längre sikt – medfört en tillbakagång i yrkeskompetens.

Som antydde tidigare rymmer aspekten sårbarhet en mångfald empiriska områden bl a i avseende på de nivåer i vilket sårbarheten uppträder: individ, hushåll, grupper/yrkesgrupper, orter, system m m. Bland de perspektiv som Arnstberg tillämpar på sårbarheten i sin inledande uppsats, tar han sist upp den nivå som rör individen och visar samhällsmedlemmarnas utsatthet i den nya situation som det genomorganiserade, teknifierade samhället skapat. De stora skeendena som pågår på de översta samhällsnivåerna kommer ovillkorligen att påverka individens handlingsutrymme. Exemplifiering från individnivå, där sårbarheten är uppenbar, är förmodligen outömlig och lika variationsrik som vardagen i sig.

Det är inte utan anledning som dokumentationsverksamheten vid museerna

idag har vardagstillvarons olika former som huvudsaklig arbetsuppgift. Flera författare som framträder i denna årsbok har stor erfarenhet av att bedriva undersökningar på mikronivå, där individrelaterade problemställningar dominerar. Annette Rosengren, intendent vid Nordiska museet, försöker finna några mönster i vardagstillvaron i ett litet samhälle där idealet är "två barn, eget hus och en Volvo 245". Vad är det människorna oroar sig för i ett samhälle som detta, där på ytan mest välfärd och praktighet manifesteras? Man tycks inte oroas för svårigheter som finns på det globala planet, t ex krig. Däremot är ängslan för de försämrade tidernas konsekvenser, sviktande ekonomi, arbetslöshet, skilsmässor, sjukdomar och död vanlig. Trots att vardagen är ett farligt område, är det samtidigt dess uppgift att skydda individerna från den hotfulla yttervärlden som skrämmer med det ovanliga och främmande.

Även Arnstberg är inne på samma tema när han utvecklar begreppet "livsvärld" – den sociala och fysiska värld vi föds in i – som individen använder sig av som ett försvarssystem mot en alltmot oöverskådlig "nation" och dess representanter.

Ett vanligt hot mot vardagstryggheten är skilsmässan. Temat behandlas – belyst med exempel från 1800-talet – av Angela Rundquist, doktorand i etnologi vid Institutet för folklivsforskning. Det finns ett inbyggt riskmoment i denna samhällets minsta institution. De sociala normerna för skilsmässa är motstridiga: samtidigt som man förutsätter att äktenskap ingås för livet, anser man att skilsmässa är tillåten. Denna motsättning vällar svåra konflikter för de inblandade. Under 1800-talet, då människans roller delvis definierades genom hennes position i kärnfamiljen, var skilsmässan en händelse som oftare än nu kastade ut människan ur hennes sociala roll. I denna situation kunde man inte räkna med sympati från omgivningen. Därför tvingades man av släkt och vänner och av den egna socialgruppen att tåla och hantera de äktenskapliga missförhållandena.

Individen är sårbar på olika sätt och i de

mest skilda sammanhang. Bristfällig uppfostran, avsaknad av livskvalitet och egna kreativa idéer leder till kompensatoriska handlingar där bejakandet av kommersialismens bud står högt. Att man handlar och att man inordnar sin materiella tillvaro allt efter de "order" människor får i olika skepnad, är då lätt hänt. Det finns en grogrund för manipulationer som exploaterar denna uppenbara sårbarhet. Något av denna mekanism belyser Birgitta Conradson, Nordiska museets egen medarbetare, i sin artikel om reklamens klichéer och myter.

Per-Olof Palm, som ensam representerar den naturvetenskapliga disciplinen, ställer sina frågor på ett övergripande plan, från det biologiska perspektivet. Karriäristen Homo sapiens, den mest framgångsrika bland jordens arter, är sårbar för att hon saknar ett viktigt instrument bland de andra som har burit fram henne på utvecklingens vågor: nämligen en nödbroms som skulle ha försett henne med förmågan att klart se de långsiktiga effekterna av sitt handlande. Mera konkret anser Palm människans sårbarhet ligga på det kollektiva planet, som går tillbaka på vårt ekologiska beroende av en levande, frisk natur som förser oss med livets grundläggande förnödenheter. Sårbarheten visar sig mest påtaglig inom två områden: befolkningsexplosion och miljöförstöring.

En vanlig form av den sociala strukturens sårbarhet består i att olika värde- och normsystem bryts mot varandra. Inom detta fält rymms många viktiga teman bl a utbildningssystem, omvårdnad, organisationernas arbete, subkulturer m fl. Här diskuteras värdekonflikten i två sammanhang. Arnstberg skriver om den märkliga minoritetsgruppen Amish-folket i USA och under rubriken Sårbara värden skriver Ulrich Nitsch, professor i lantbrukets informationslära vid Sveriges Lantbruksuniversitet i Ultuna, om värdekonflikter hos dagens svenska bönder. Jag antar att de i det närmaste inflammerade diskussionerna kring det svenska jordbruket och jordbrukarna av idag, avsevärt skulle nyanseras, om sådana insikter som dem Nitsch förmedlar

fick större spridning.

Dagens krassa ekonomiska verklighet har gjort slut på den tidigare föreställningen om jordbrukaren som miljöbevarare och den biologiska visdomens mästare. Nitsch bidrag handlar om huruvida bönderna är rationella, om de tänker sunt med sikte på en effektiv produktion. Jordbruket – liksom samhället i stort – måste överge det snävt ekonomiska perspektivet och styras utifrån grundläggande värden och långsiktigt förvalterskap. Mänsklig gemenskap, respekt för djur som identitet och mening i arbetet blir sårbara genom att inte vara integrerade delar i de marknadsmässiga kalkylerna.

De presenterade bidragen har givetvis som syfte att i någon bemärkelse vara till nytta för läsaren och fördjupa dennes människokännedom. Studierna kan ge en antydning om varför folk uppför sig och agerar på

ett visst sätt i situationer som författarna beskriver. Somliga bidrag kan upplevas som förmedlande en mörk bild. Detta hänger mera samman med temats väsen än med författarnas önskan att eftersträva pessimism. Och den mörka bilden kanske inte *fungerar* pessimistiskt: genom att vi medvetandegör risker och bräcklighet, har vi större chanser att bemöta dem.

De typer av sårbarhet som behandlas (endast droppar ur verklighetens hav) är till sist förknippade med allas vårt handlande: bristande förmåga att se följderna av vårt agerande, maktfullkomlighet, emotionella blockeringar m.m. Kollektiva företeelser måste, som filosofen Popper uttryckte det, kunna föras tillbaka på individers beteende och handlingar. Att vidta åtgärder mot, eller reducera sårbarhet blir i det sammanhanget varje medborgares ansvar.

